

جمهوری اسلامی ایران

مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

۲۹ و ۳۰ اردیبهشت ۱۴۰۵

طراحی مدل ساختاری تأثیر انسجام اجتماعی بر شاخص‌های ترکیبی رفاه و توسعه اقتصادی در ایران

توفیق رسولی

دانشجوی دکتری مقطع دکتری توسعه اقتصادی، گروه اقتصاد دانشگاه آزاد اسلامی، واحد میانه، ایران، t.rasoli@iau.ac.ir

چکیده

هدف این مقاله طراحی مدل ساختاری برای سنجش تأثیر انسجام اجتماعی بر شاخص‌های ترکیبی رفاه و توسعه اقتصادی در ایران است. بر اساس مرور نظام‌مند منابع، انسجام اجتماعی به وضعیتی اطلاق می‌شود که در آن اجزای جامعه چنان به یکدیگر پیوند می‌خورند که کلیتی معنادار و اثربخش را پدید می‌آورند. این مفهوم از دو مؤلفه اصلی سرمایه اجتماعی و توزیع برابر فرصت‌ها تشکیل شده است. از سوی دیگر، رفاه اقتصادی مفهومی چندبعدی است که با استفاده از شاخص‌های ترکیبی نظیر شاخص رفاه اقتصادی (IEWB) قابل سنجش می‌باشد و ابعاد چهارگانه مصرف، انباشت ثروت، توزیع درآمد و امنیت اقتصادی را در بر می‌گیرد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که انسجام اجتماعی از دو مسیر سرمایه اجتماعی و توزیع برابر فرصت‌ها بر ابعاد چهارگانه رفاه تأثیر می‌گذارد. سرمایه اجتماعی با تقویت اعتماد، مشارکت و همکاری اجتماعی، هزینه‌های مبادله را کاهش داده و کارایی نهادهای اقتصادی را افزایش می‌دهد. توزیع برابر فرصت‌ها نیز از طریق کاهش نابرابری و افزایش عدالت اجتماعی، به بهبود شاخص‌های رفاه به ویژه در ابعاد توزیع درآمد و امنیت اقتصادی منجر می‌شود. مدل پیشنهادی این پژوهش که مبتنی بر معادلات ساختاری است، می‌تواند تصویر واقعی‌تری از رابطه تعاملی این دو مفهوم در ایران ارائه دهد و چارچوبی مناسب برای تحلیل‌های تجربی آتی فراهم آورد. این مدل با تأکید بر نقش میانجی‌گر نهادها و ساختارهای اجتماعی، قابلیت آزمون در سطوح مختلف جغرافیایی و اجتماعی را دارا می‌باشد.

واژگان کلیدی: انسجام اجتماعی، رفاه اقتصادی، شاخص ترکیبی، سرمایه اجتماعی، توسعه اقتصادی.

مقدمه

عملکرد اقتصادی بیشتر کشورهای در حال توسعه در چند دهه گذشته نشان می‌دهد که این کشورها به رغم گوبرداری از سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کشورهای صنعتی، موفقیت‌چندانی در دستیابی به پیشرفت اقتصادی و رشد و توسعه پایدار کسب نکرده‌اند. بسیاری از پژوهشگران بر این باورند که مهم‌ترین علت موفق نبودن کشورهای در حال توسعه، وجود محدودیت‌های اجتماعی عمده و نبود انسجام اجتماعی در این کشورهاست که مانع بازاریابی نهادهای کشور به شیوه‌ای مؤثر در فرایند توسعه اقتصادی می‌شود (کریمی موغاری و همکاران، ۱۳۹۳: ۶۲۳).

در هر جامعه‌ای توجه دولتمردان و سیاست‌گذاران به رفاه امری مهم و ضروری تلقی می‌شود؛ زیرا رفاه از شاخص‌های اصلی توسعه است و جزو عناصر کلیدی در رشد و پیشرفت جامعه محسوب می‌شود (حری و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۴۹). از این رو، شناخت عوامل مؤثر بر رفاه اجتماعی و اقتصادی، به ویژه در کشورهای در حال توسعه که با چالش‌های متعددی مواجه هستند، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

مسئله برنامه‌ریزی مبتنی بر توسعه پایدار از جایی شروع شد که جامعه جهانی به تغییر نگرش مردم، اهمیت مشارکت عمومی و نقش تصمیم‌گیرنده جامعه در برنامه‌ریزی کلان کشور پی برد و جامعه را در مسیر توسعه، دخیل و صاحب حق دانست (عبدلی، ۱۴۰۱: ۸۳). در ایران نیز با وجود برنامه‌های متعدد توسعه، همچنان نابرابری‌ها و عدم تعادل‌های منطقه‌ای و اجتماعی به چشم می‌خورد که ریشه در ضعف انسجام اجتماعی و سرمایه اجتماعی دارد.

هدف این مقاله طراحی یک مدل ساختاری برای تبیین چگونگی تأثیرگذاری انسجام اجتماعی بر شاخص‌های ترکیبی رفاه و توسعه اقتصادی در ایران است. برای این منظور، ابتدا مبانی نظری و پیشینه پژوهش مرور می‌شود، سپس مدل مفهومی ارائه و در نهایت ابعاد و مؤلفه‌های آن تبیین می‌گردد.

روش تحقیق

۵- روش‌شناسی پیشنهادی برای آزمون مدل

۱-۵- رویکرد تحقیق

با توجه به ماهیت مدل و اهداف پژوهش، رویکرد تحقیق کمی و مبتنی بر مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM) پیشنهاد می‌شود. مدل‌سازی معادلات ساختاری امکان آزمون همزمان روابط چندگانه بین متغیرهای آشکار و پنهان را فراهم می‌آورد و برای آزمون مدل‌های نظری پیچیده مناسب است.

۲-۵- جامعه آماری و نمونه‌گیری

جامعه آماری پژوهش می‌تواند شامل خانوارهای شهری و روستایی ایران باشد. برای نمونه‌گیری، می‌توان از داده‌های بودجه خانوار مرکز آمار ایران و همچنین پیمایش‌های ملی مانند «پیمایش ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان» استفاده کرد.

۳-۵- روش اندازه‌گیری متغیرها

برای اندازه‌گیری انسجام اجتماعی، می‌توان از ترکیب دو دسته شاخص استفاده کرد:

۱. شاخص‌های سرمایه اجتماعی: شامل میزان اعتماد اجتماعی (اعتماد بین فردی و اعتماد نهادی)، میزان مشارکت اجتماعی (عضویت در انجمن‌ها و سازمان‌های داوطلبانه، مشارکت در انتخابات)، و میزان همکاری و تعاون اجتماعی.

۲. شاخص‌های توزیع برابر فرصت‌ها: شامل ضریب نابرابری آموزشی (بر اساس پژوهش سال‌های تحصیل)، ضریب نابرابری دسترسی به خدمات سلامت، و نرخ بیکاری در گروه‌های مختلف اجتماعی.

اندازه‌گیری رفاه اقتصادی:

برای اندازه‌گیری رفاه اقتصادی، از شاخص ترکیبی IEWB استفاده می‌شود. بر اساس پژوهش حسینی و جعفری صمیمی (۱۳۸۹)، برای محاسبه این شاخص مراحل زیر طی می‌شود:

- نرمال‌سازی شاخص‌ها بر اساس پژوهش سال پایه
- تعیین وزن هر یک از ابعاد چهارگانه
- محاسبه شاخص ترکیبی با استفاده از میانگین موزون ابعاد

۴-۵- روش تعیین اوزان

برای تعیین اوزان ابعاد مختلف شاخص‌ها، می‌توان از روش‌های زیر استفاده کرد:

- تحلیل سلسله‌مراتبی (AHP) یا تحلیل سلسله‌مراتبی فازی (FAHP): با نظرخواهی از خبرگان و متخصصان.
- تحلیل عاملی تأییدی (CFA): برای تعیین بارهای عاملی هر یک از مؤلفه‌ها.
- وزن‌های یکسان: به عنوان حالت پایه برای مقایسه.

۵-۵- روش‌های تحلیل داده‌ها

برای تحلیل داده‌ها و آزمون فرضیه‌ها، روش‌های زیر پیشنهاد می‌شود:

- آمار توصیفی: شامل محاسبه میانگین، انحراف معیار، حداقل و حداکثر متغیرها.
- تحلیل عاملی تأییدی (CFA): برای بررسی روایی سازه و برازش مدل اندازه‌گیری.
- مدل‌سازی معادلات ساختاری (SEM): برای آزمون روابط ساختاری بین متغیرها.
- تحلیل حساسیت: برای بررسی تأثیر تغییر اوزان بر نتایج نهایی.

نتایج و بحث

۱. یافته‌های نظری نشان داد انسجام اجتماعی مفهومی فراتر از سرمایه اجتماعی است و توزیع برابر فرصت‌ها را نیز در بر می‌گیرد.
۲. شاخص ترکیبی رفاه اقتصادی (IEWB) با ابعاد چهارگانه مصرف، ثروت، توزیع درآمد و امنیت اقتصادی، ابزار مناسبی برای سنجش رفاه در ایران است.

۳. مرور پیشینه نشان داد انسجام اجتماعی تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه اقتصادی دارد و این رابطه در تحلیل فازی ۸۵ کشور تأیید شده است.
۴. وضعیت عدالت اجتماعی در ایران طی دهه ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ روند نزولی داشته و نامناسب‌ترین زیرشاخص مربوط به تعاملات اجتماعی بوده است.
۵. رفاه اقتصادی ایران طی برنامه‌های اول تا سوم توسعه نوسانات قابل‌توجهی داشته و امنیت اقتصادی و مصرف رشد بیشتری نسبت به ثروت و توزیع درآمد داشته‌اند.

۶. ایران در رتبه‌بندی شاخص رفاه اقتصادی در میان کشورهای در حال توسعه جایگاه مطلوبی ندارد و اکثر استان‌ها رفاه پایین‌تر از میانگین دارند.
۷. مدل ساختاری پیشنهادی نشان می‌دهد انسجام اجتماعی از دو مسیر سرمایه اجتماعی و توزیع برابر فرصت‌ها بر ابعاد چهارگانه رفاه تأثیر می‌گذارد.

۸. سرمایه اجتماعی با کاهش هزینه‌های مبادله و افزایش کارایی نهادها، به بهبود مصرف و انباشت ثروت منجر می‌شود.

۹. توزیع برابر فرصت‌ها از طریق کاهش نابرابری، تأثیر مستقیمی بر بعد توزیع درآمد و امنیت اقتصادی دارد.

۱۰. امنیت اقتصادی بیشترین تأثیر را از انسجام اجتماعی می‌پذیرد و بالاترین وزن را در شاخص IEWB دارد.

۱۱. یافته‌های الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت، تطابق کامل با مدل پژوهش دارد؛ ایمان معادل سرمایه اجتماعی و عدل معادل توزیع برابر فرصت‌ها است.

۱۲. رفاه اقتصادی پایدار در ایران در گرو انسجام اجتماعی و انسجام اجتماعی مبتنی بر دو رکن ایمان و عدل می‌باشد.

۱۳. مدل پیشنهادی با تأکید بر نقش میانجی نهادها، قابلیت آزمون تجربی در سطوح ملی و استانی را دارد.

۱۴. دلالت سیاستی مهم پژوهش این است که سرمایه‌گذاری در تقویت انسجام اجتماعی باید اولویت برنامه‌های توسعه ملی باشد.

۱۵. سیاست‌های کاهش نابرابری فرصت‌ها در آموزش، سلامت و اشتغال، به طور غیرمستقیم از طریق انسجام اجتماعی به بهبود رفاه کمک می‌کند.

۱۶. توجه ویژه به امنیت اقتصادی از مسیر بیمه بیکاری، سلامت همگانی و تأمین اجتماعی فراگیر توصیه می‌شود.

۱۷. توسعه متوازن منطقه‌ای می‌تواند واگرایی رفاه استان‌ها را کاهش و انسجام ملی را افزایش دهد.

۱۸. مدل ساختاری طراحی شده، چارچوبی علمی برای عملیاتی‌سازی الگوی پیشرفت اسلامی-ایرانی در عرصه سیاست‌گذاری فراهم می‌آورد.

۱۹. بدون انسجام اجتماعی، پیشرفت اقتصادی پایدار و همه‌جانبه در ایران محقق نخواهد شد.

۲۰. پژوهش‌های آتی توصیه به تحلیل پویا، مطالعات استانی و تطبیقی و بررسی نقش نهادهای رسمی و غیررسمی دارد.

پیشنهادها

۱. سرمایه‌گذاری در تقویت انسجام اجتماعی به عنوان اولویت برنامه‌های توسعه ملی قرار گیرد.

۲. سیاست‌های تقویت اعتماد اجتماعی، مشارکت مدنی و همکاری‌های جمعی طراحی و اجرا شود.

۳. کاهش نابرابری در توزیع فرصت‌های آموزش، سلامت و اشتغال برای تحقق عدالت اجتماعی دنبال گردد.

۴. سیاست‌های افزایش امنیت اقتصادی شامل بیمه بیکاری، بیمه سلامت همگانی و تأمین اجتماعی فراگیر اجرا شود.

۵. اتخاذ سیاست‌های توسعه منطقه‌ای متوازن برای کاهش نابرابری‌های منطقه‌ای و افزایش انسجام ملی توصیه می‌گردد.

۶. در پژوهش‌های آتی از روش‌های جمع‌آوری داده‌های اولیه (پیمایش) برای رفع محدودیت دسترسی به داده‌های معتبر استفاده شود.

۷. بررسی روابط علی بین انسجام اجتماعی و رفاه اقتصادی در طول زمان با استفاده از داده‌های سری زمانی و روش‌های پویا انجام گیرد.

۸. مدل پیشنهادی برای استان‌های مختلف ایران به کار گرفته شود تا تفاوت‌های منطقه‌ای شناسایی گردد.

۹. مطالعات تطبیقی بین ایران و سایر کشورهای منطقه انجام شود.

۱۰. نقش نهادهای رسمی و غیررسمی در رابطه بین انسجام اجتماعی و رفاه اقتصادی مورد بررسی قرار گیرد.

۱۱. تحلیل عاملی تأییدی برای بررسی روایی سازه و برازش مدل اندازه‌گیری به کار گرفته شود.

۱۲. تحلیل حساسیت برای بررسی تأثیر تغییر اوزان بر نتایج نهایی استفاده گردد.

۱۳. آزمون تجربی مدل ساختاری پیشنهادی با استفاده از داده‌های موجود در ایران انجام شود.

۱۴. شاخص ترکیبی رفاه اقتصادی با توجه به ویژگی‌های خاص ایران از جمله تنوع قومی و فرهنگی بومی‌سازی گردد.

۱۵. شاخص ترکیبی ملی برای سنجش دوره‌ای انسجام اجتماعی در ایران طراحی و تدوین شود.

منابع

- ۱- خاندوزی، سید احسان؛ مصطفوی نائی، علی؛ سرآبادانی، حسین (۱۳۹۹). طراحی و برآورد شاخص ترکیبی عدالت اجتماعی در ایران. فصلنامه مجلس و راهبرد، سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۲، صص ۵-۴۱.
- ۲- کاظمی، سلیم؛ زاهد بابلان، عادل؛ معینی‌کیا، مهدی؛ خالقی‌خواه، علی؛ جاویدپور، مرتضی (۱۴۰۲). مدل‌یابی عوامل اثرگذار بر مدرسه فضیلت‌مدار با استفاده از رویکرد داده‌بنیاد. فصلنامه پژوهش‌های رهبری آموزشی، سال هفتم، شماره ۰۸، صص ۱۶۰-۱۹۴.
- ۳- مهنی‌زاده، منصور؛ یآوری، کاظم؛ جلائی، سید عبدالمجید؛ جعفرزاده، بهروز (۱۳۹۸). تأثیر تغییرات ساختاری بر رفاه اقتصادی در ایران: رهیافت مدل‌های تعادل عمومی محاسبه‌پذیر. فصلنامه اقتصاد مالی، سال سیزدهم، شماره ۴۸، صص ۱۸۹-۱۶۷.
- ۴- کریمی موغاری، زهر؛ ایونوری، اسماعیل؛ زبیری، هدی (۱۳۹۳). تحلیل فزای انسجام اجتماعی و رابطه آن با توسعه اقتصادی. فصلنامه تحقیقات اقتصادی، دوره ۴۹، شماره ۳، صص ۶۲۱-۶۴۵.
- ۵- حسینی، محمد رضا؛ جعفری صمیمی، احمد (۱۳۸۹). برآورد و ارزیابی روند رفاه اقتصادی ایران با استفاده از شاخص ترکیبی CIEWB. فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال چهاردهم، شماره ۴۲، صص ۱۲۲-۱۰۱.
- ۶- پیغامی، عادل؛ منصور، سمانه (۱۳۹۳). مطالعه تطبیقی ادبیات اقتصاد تاب‌آور و برنامه‌ریزی رفاه اجتماعی: ارائه یک مدل مفهومی ترکیبی. فصلنامه آفاق امنیت، سال هفتم، شماره بیست و پنجم، صص ۱۱۴-۸۹.
- ۷-مهدی‌زاده رایتی، محمد جواد؛ محمدی، حمید؛ سالارپور، ماشالله؛ ضیایی، سامان (۱۴۰۱). بررسی رابطه آزادی اقتصادی و رفاه اجتماعی در ایران بر اساس پژوهش شاخص آمارتیاسن از رفاه اجتماعی. فصلنامه اقتصاد مالی، دوره ۱۶، شماره ۱ (پیاپی ۵۸)، صص ۳۰۸-۲۸۱.
- ۸- میرزاحانی، کریم؛ نوابخش، مهرداد؛ دهیمی، عبدالرضا (۱۴۰۲). تبیین تأثیر بانکداری اجتماعی بر توسعه پایدار روستایی-عشایری با میانجی‌گری سرمایه اجتماعی. فصلنامه علمی برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، دوره چهاردهم، شماره ۵۶، صص ۴۱۸-۳۸۳.
- ۹- حری، حمیدرضا؛ جلائی، سید عبدالمجید؛ لشکری، مریم (۱۳۹۹). بررسی تأثیر چرخه‌های تجاری بر شاخص رفاه اقتصادی در ایران. فصلنامه علمی پژوهش‌های اقتصادی ایران، سال بیست و پنجم، شماره ۸۲، صص -۱۴۹.
- ۱۰- عبدلی، ناهید (۱۴۰۱). طراحی الگوی توسعه اقتصادی-اجتماعی ایران با رهیافت فراترکیب. فصلنامه پژوهش‌های برنامه و توسعه، سال سوم، شماره ۱۲، صص ۱۱۷-۸۱.
- ۱۱-وفائی، الهام؛ محمدزاده، پرویز؛ اصفربور، حسین؛ فلاحی، فیروز (۱۳۹۷). ارزیابی رفاه استان‌های ایران برای سنجش توسعه مناطق ایران. فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی، سال دوازدهم، شماره ۳، صص ۱-۲۳.
- ۱۲- صابر ماهانی، مینا؛ زینل‌زاده، رضا؛ جلائی اسفندآبادی، سید عبدالمجید؛ زاینده‌رودی، محسن (۱۴۰۱). بررسی تکلانه‌های بخش‌های واقعی اقتصاد بر شاخص رفاه اقتصادی در ایران. فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال بیست و دوم، شماره ۸۷، صص ۱۴۸-۱۰۵.
- ۱۳- موسوی، میرطاهر؛ محققی کمال، سید حسین؛ وامقی، مروّنه؛ رفیعی، حسن؛ صاف، رباب؛ محمدی، محمد علی؛ محمدی، محمدی؛ جنتایی، فائزه (۱۳۹۵). ابعاد مؤلفه‌ها و نشانگرهای رفاه اجتماعی سالمندان: در جستجوی یک شاخص ترکیبی. فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه اجتماعی، سال شانزدهم، شماره ۶۰، صص ۱۷۳-۲۰۱.
- ۱۴- یختیاری، صادق؛ رنجبر، همایون؛ قربانی، سمیه (۱۳۹۱). شاخص ترکیبی رفاه اقتصادی و اندازه‌گیری آن برای منبخی از کشورهای در حال توسعه. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، سال سوم، شماره نهم، صص ۴۱-۵۸.
- ۱۵- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۸۹). بیانات در نخستین نشست اندیشه‌های راهبردی. ۱۰ آذر ۱۳۸۹. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای. قابل دسترسی در <https://farsi.khamenei.ir>
- ۱۶- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۱). بیانات در دیدار جوانان استان خراسان شمالی. ۲۳ مهر ۱۳۹۱. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.
- ۱۷- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۲). بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها. ۱۵ مرداد ۱۳۹۲. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.
- ۱۸- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۵). بیانات در دیدار اعضای شورای عالی مرکز الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. ۱۶ اردیبهشت ۱۳۹۵. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.
- ۱۹- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۹). بیانات در ارتباط تصویری با جلسه هیئت دولت. ۲ شهریور ۱۳۹۹. تهران: دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای.